

MAGDALENA JASZCZEWSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4234-0295>

Uniwersytet Gdański

WSTĘP

INTRODUCTION

Borders — civilizational, national, ethnic, regional, religious, phantom, ideological, spiritual, and others — and various understandings of transgression are a subject of interest across many disciplines in the humanities and social sciences. They have inspired the formation of numerous research teams and academic projects exploring these themes, as well as conferences that have resulted in monographs offering diverse interpretations of the topic. On October 3–4, 2024, the 4th International Conference “The Great World Religions in Language and Culture: Borders” was organized by the Institute of Russian and Eastern Studies, the Institute of German Philology and the Institute of Romance Studies at the University of Gdańsk. In this issue of *Przegląd Rusycystyczny* (Russian Studies Review), one will find selected papers presented at the conference by literary scholars and linguists representing various academic institutions, primarily from Poland and abroad. This publication aims to present a multifaceted and contemporary approach to the subject of borders through the lenses of linguistic, literary, and cultural studies. Researchers addressed the concept of the border not only in its literal sense — as a place or area near a boundary, across it, or in between — but also in a metaphorical sense: as a transitional or liminal state, between historical periods, religions, cultures, worlds, life and death, or even beyond the boundaries of known space-time. Furthermore, the border is also interpreted as the periphery concerning the centre.

Keywords: borders, religions, ideas, transgression

Sposób postrzegania tego świata zależy od nas samych, jeżeli postrzegamy go w kategoriach obcości, to jest on wtedy groźny i wrogi, jeśli widzimy go jako odmienny, staje się ciekawy, godny poznania i starań o zrozumienie racji Innego¹.

Żyjemy w epoce nieustannych zmian i technologizacji życia społecznego. Fizyczna otwartość granic geograficznych i wirtualnych, niejed-

¹ A. Cudowska, *Pogranicze w dyskursie pedagogii międzykulturowej*, w: M. Sobiecki [i in.] (red.), *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji. Księga Jubileuszowa dedykowana Prof. J. Nikitorowiczowi*, Wydawnictwo UwB, Białystok 2019, s. 395, <http://hdl.handle.net/11320/16524> (2.04.2025).

nokrotnie praca w zespole wielokulturowym, znacząca rola mass mediów (w tym interaktywnych) sprzyjają błyskawicznemu przenikaniu się różnych lub obcych elementów językowych i kulturowych, w tym również światopoglądowych, wpływających na kształtowanie się naszej tożsamości, a co za tym idzie całych społeczności. To co tradycyjne łączy się/albo jest wypierane, bądź też graniczy z tym co nowe.

Jednak do transmisji kultur dochodziło już od niepamiętnych czasów, zwłaszcza na tzw. pograniczach. Samo pojęcie „pogranicze” jest terminem wieloznacznym. W socjologii na przykład jest używane w wymiarze geograficznym i kulturowym:

To pierwsze to przestrzeń wzdłuż granic państw. Drugie, to obszary peryferyjnie ułożone, gdzie wśród mieszkańców istnieje świadomość społecznej odrębności, a regionalny układ kultury to wieloletnie przenikanie kultur i tradycji o zróżnicowanej proveniencji².

Zjawisko to pojawiało się w architekturze, tradycji, w poszczególnych obrzędach, w folklorze, literaturze, w życiu codziennym czy w samym języku. Niejednokrotnie oddziaływało pozytywnie, czasami natomiast negatywnie.

Ponadto, jak zauważają redaktorzy białostockiego czasopisma „Pogranicze. Studia Społeczne”, opisując jego tematykę „sytuacje pograniczy rodzą też nowe wartości, postawy i zachowania, nieredukowalne do tych, jakie można spotkać w środowiskach homogenicznych kulturowo”³.

Kontakt z tzw. Innym, a zwłaszcza z inną kulturą, stanowił swego rodzaju *spiritus movens*, który niekiedy mógł doprowadzić nawet do zmian cywilizacyjnych (por. historię narodów basenu Morza Śródziemnego). Warto zaznaczyć, że stosunek do innej kultury zmieniał się na przestrzeni dziejów — od podkreślania przez reprezentantów tzw. kultury wyższej swojej dominacji, po chęć jej zrozumienia.

Naturalnym obszarem, gdzie dochodziło do styczności z *Innym*, który bądź się asymilował, bądź pielęgnował swoją odrębność, było właśnie pogranicze. Pogranicza (cywilizacyjne, narodowościowe, etniczne, regionalne, wyznaniowe, fantomowe, światopoglądowe, religijne i in.), a także rozmaicie rozumiana transgre-

² S. Szczepański, A. Śliz, *Pogranicza w perspektywie socjologicznej*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2014, nr 2, s. 52.

³ „Pogranicze. Studia Społeczne”, <https://uwb.edu.pl/universytet/dzialalnosc-wydawnicza/czasopisma-universytetu-bialymstoku/pogranicze-studia-spoleczne> (2.04.2025).

sja⁴ stanowią żywy przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin humanistycznych i społecznych, stały się bodźcem do powstania licznych zespołów i projektów naukowych, badających ów temat, a także konferencji, których plonem są monografie poświęcone różnorodnej interpretacji tego zagadnienia.

Zważywszy na historię Polski, która przez długi czas była państwem wieloetnicznym, wielowyznaniowym i wielonarodowym, domem dla licznych przybyszów, a także na wieloetniczność i wielokonfesyjność Rosji i państw obszaru postsowieckiego, w Instytucie Rusycystyki i Studiów Wschodnich na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego zrodziła się idea zorganizowania IV międzynarodowej konferencji *Wielkie religie świata w języku i kulturze. Pogranicza* (3–4 października 2024 r.). Po raz pierwszy do grona organizatorów konferencji dołączyli również badacze z Instytutu Filologii Germańskiej, a także z Instytutu Filologii Romańskiej Uniwersytetu Gdańskiego.

Głównym zamierzeniem spotkania było ukazanie jednego z aspektów opisu pograniczy, a mianowicie wpływu wielkich religii świata na kulturę i język mieszkańców tzw. pograniczy kulturowych i ich dziedzictwa, a także opisanie interakcji pomiędzy monoteistycznymi religiami a lokalnymi religiami, wierzeniami (dyfuzji kulturowej).

Pod pojęciem „pogranicze” organizatorzy konferencji rozumieli za internetowym wydaniem *Słownika języka polskiego PWN*: „obszar w pobliżu granicy dzielącej pewne przestrzenie” oraz „okres, stan lub obszar, w którym graniczą ze sobą dwie kultury, epoki itp.”⁵.

Tak zdefiniowane *pogranicze* zainspirowało autorów referatów do zaprezentowania rezultatów badań ujmujących pogranicze nie tylko w sensie dosłownym, jako miejsce/obszar znajdujący się blisko granicy, po drugiej stronie granicy, teren pomiędzy, ale też w ujęciu przenośnym — jako stan przejściowy/graniczny, między epokami, religiami, kulturami, światami, życiem i śmiercią, bądź przekraczający granicę znanej nam czasoprzestrzeni. Ponadto jeden z autorów interpretuje pogranicze jako peryferia w odniesieniu do centrum.

⁴ Ponadto, jak zauważa Zbigniew Chojnowski, „Pograniczność opisuje sytuację człowieka współczesnego, wciągane go w świat, który jest bardziej pochłonięty przekraczaniem granic niż ich utrzymywaniem. Z. Chojnowski, *Wstęp w: Odmiany pograniczności. Szkice o literaturze współczesnej i najnowszej*, <https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-250/artkuł/odmiany-pogranicznosci-szkice-o-literaturze-wspolczesnej-i-najnowszej> (3.04.2025).

⁵ *Słownik języka polskiego PWN*, hasło „pogranicze”, <https://sjp.pwn.pl/słowniki/pogranicze.html> (2.04.2025).

W niniejszym numerze „Przeglądu Rusycystycznego” odnajdziecie Państwo wybrane teksty literaturoznawców i językoznawców zaprezentowane na wspomnianej konferencji, reprezentujących różne ośrodki naukowe, przede wszystkim z Polski, ale też z zagranicy.

Boris Lanin ujmuje pogranicze jako przestrzeń liminalną, w której następuje reinterpretacja tożsamości, wartości i wiary. Pogranicze, zwłaszcza w kontekście dystopii, staje się miejscem kryzysu, transformacji i poszukiwania nowego znaczenia w warunkach utraty poprzedniego porządku.

Aleksandra Zywert przy definiowaniu „pogranicza” wychodzi od tradycyjnej opozycji pomiędzy klasycznym symulakrum w socjologicznym ujęciu Jeana Baudrillarda a światem rzeczywistym. Jak zauważa, w analizowanej przez nią powieści, mamy do czynienia nie tylko z „zasysaniem” człowieka przez cyberprzestrzeń, ale też z jakościową zmianą postrzegania rzeczywistości. Pomiedzy tymi dwoma światami/warstwami żyje człowiek, który balansuje między nimi i jest podporządkowany moderatorowi/systemowi komputerowemu, czyli Żyjącemu. Zywert stawia pytanie o tożsamość „człowieka pogranicza” i o jego przyszłość.

Magdalena Jaszczevska w artykule *Piekło w przysłowiaach polskich i rosyjskich* konfrontuje obraz zaświatów wyłaniający się z materiału paremiologicznego w językach polskim i rosyjskim — dwóch odmiennych, graniczących ze sobą i zazębiających się zarazem konfesji — prawosławia i katolicyzmu.

Antoni Bortnowski opisuje pogranicze jako przestrzeń symboliczną. Przedstawia obraz Kijowa przez pryzmat motywu świątyń pojawiającego się w rosyjskich tekstach literackich XIX i XX wieku podkreślających uniwersalność miasta, brak jego jednoznacznej przynależności narodowej. Jak zaznacza, stosunek autorów rosyjskich do kijowskich świątyń jako nierozzerwalnie związanych ze wschodniosłowiańską (nie ukraińską) duchowością, powoduje, że Kijów może być traktowany jako obszar rosyjsko-ukraińskiego mentalnego i duchowego pogranicza, a współczesne spory o przynależność poszczególnych świątyń do niezależnego Kościoła Prawosławnego Ukrainy albo do historycznie związanego z Moskwą Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego uaktualniają poruszany problem.

Svetlana Pavlenko przedstawia Syberię pierwszej ćwierci XVIII wieku jako przestrzeń pogranicza kulturowego i religijnego. Na materiale współczesnej prozy rosyjskiej omawia złożone zjawisko konwersji rdzennych ludów syberyjskich na prawosławie.

Marta Noińska analizuje tzw. dyskurs irracjonalny na podstawie publikacji zamieszczonych na platformach YouTube i TikTok związanych z obchodem święta Iwana Kupaly stanowiącego przykład pogranicza kulturowego i religijnego, w którym współczesne formy zabawy, tradycje ludowe oraz odmienne światopoglądy rywalizują ze sobą i przenikają się nawzajem

Wanda Stec traktuje pogranicze w ujęciu metaforycznym — jako obszar na styku różnych kultur i obrzędowości (pogańskiej i chrześcijańskiej) mających odbicie w nominacji językowej roślin wykorzystywanych w obrzędach sobótkowych. Autorka nie odnosi się do pogranicza we właściwym, tj. geograficznym znaczeniu tego słowa, bowiem analizowane przez nią nazwy gatunków roślin wywodzą się z trzech krajów (Polska, Rosja, Ukraina), przy czym są rozpowszechnione na różnych ich terenach — zarówno przygranicznych, jak i położonych daleko od granic w sensie fizycznym, administracyjnym.

Hanuš Nykl w artykule *Чехия — православное пограничье?* podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy wraz ze wzrostem liczby wiernych Cerkwi prawosławnej Ziemi Czeskiej i Słowacji (poprzez napływ wiernych z zagranicy — z Ukrainy, z innych państw postsowieckich, a także z Bałkanów) można wciąż mówić o peryferyjnym, pogranicznym statusie Kościoła prawosławnego w Czechach? Autor odnosi się do pogranicza z konfesyjnego punktu widzenia, podkreślając, że prawosławie jako odłam chrześcijaństwa na obszarze Czech jest stosunkowo nowe, zaś jego struktura narodowościowa ulega gwałtownym zmianom.

Elżbieta Pietraś porusza temat etykiety językowej. Unaocznia zmiany w języku rosyjskim zachodzące m.in. pod wpływem czynników pozajęzykowych (ścierania się światopoglądu tradycyjnego z liberalnym), będących wynikiem przeobrażeń społecznych na rubieżach/pograniczach wieków, w pierwszej połowie XXI stulecia.

Liliana Kalita rozpatruje doświadczenie skazanego na karę śmierci bohatera, który w oczekiwaniu na realizację wyroku znajduje się w stanie zawieszenia tożsamości, zajmując pozycję liminalną, a więc swoistego pogranicza między życiem a śmiercią. Analizowany przez autorkę bohater ma prawo do kontaktu z duchownymi czterech wielkich religii świata: chrześcijaństwa, judaizmu, islamu oraz buddyzmu, jednak relacja z nimi nie przynosi mu nadziei na oswojenie danej sytuacji.

Prezentowany w tym numerze czasopisma blok tematyczny stanowi próbę przedstawienia wielostronnych i aktualnych podejść do

tytułowego zagadnienia zarówno na gruncie badań językoznawczych, literackich, jak i kulturowych. Żywimy nadzieję, że udostępniony Państwu do lektury nowy numer czasopisma „Przegląd Rusycystyczny” skłoni do refleksji i stanie się źródłem satysfakcji naukowej. Różnorodność podejmowanej w nim tematyki może bowiem stanowić inspirację nie tylko do własnych przemyśleń, ale i nowych opracowań.